

ЖАМИЯТ ИҚТИСОДИЙ ҲАЁТИНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ВА ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ

Икромов Козим

эркин тадқиқотчи (Бухоро, Ўзбекистон)

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Ўзбекистонда жамиятда иқтисодий ҳаётнинг либераллаштириш тамойиллари ва унинг афзалликлари илмий таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: Ўзбекистон, жамият, иқтисодий ҳаёт, мулк, иқтисодий тамойиллар.

Иқтисодий ҳаёт кишилик жамияти ҳаётининг муҳим соҳаларидан бири бўлиб, инсон ривожланиши манбаини ташкил қилади. Унда инсонлар ўзларининг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш мақсадида тирикчилик неъматларини ва воситаларини ишлаб чиқарадилар. Шунингдек, улар тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилишга қаратилган фаолиятларида ўзаро иқтисодий муносабатларга киришадилар.

Иқтисодий ҳаёт кишиларнинг ижтимоий, маданий, сиёсий ҳаёт соҳаларининг моддий асосини ташкил этади ва уларнинг ривожланишига таъсир кўрсатади. Айни пайтда, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ва давлат тизими иқтисодиётга жиддий таъсир этади.

Собиқ тоталитар, маъмурий-буйруқбозлик тизими шароитида иқтисодий ҳаёт сохта сиёсат, мафкуравий мақсадларга бўйсундирилган эди. Мафкура иқтисодиётдан устун бўлиб, унинг ривожланиш йўналишларини белгилаб берарди. Бу тузумнинг иқтисодий негизини давлат ва колхоз-кооператив мулк шаклларида иборат умумхалқ мулки деб аталмиш, эгасиз мулк ташкил этарди. Давлат асосий ишлаб чиқариш фондларининг 90 фоиздан ортиғига эга бўлиб, иқтисодиётда яқка ҳокимликни ўрнатган эди. Бунинг оқибатида давлат иқтисодиётни, иқтисодий ҳаётни бир марказдан маъмурий-буйруқбозлик асосида бошқариб, нимани, яъни қандай маҳсулот ва хизматларни қанча миқдорда, қандай технологиядан фойдаланиб, кимлар учун ишлаб чиқаришни режалаштириб, белгилаб берар эди.

Жамият аъзолари ижтимоий мулкка эгалик қилиш, фойдаланиш ва тасарруф этиш мулкдорлик ҳуқуқидан маҳрум эдилар. Тадбиркорлик, бизнес билан шуғулланиш қонун билан ман этилган эди. Бундай фаолият билан шуғулланганлар чайқовчи, ёт унсур сифатида жиноий жавобгарликка тортилар эдилар.

Кишиларнинг мулкдан, унинг натижаларини тасарруф этишдан бегоналашганликлари туфайли, меҳнат мотивацияси ва ижтимоий адолат тамойиллари бузилган эди. Пировард натижада собиқ иттифоқ чуқур таназзулга учраб, тарқаб кетди.

Маълумки, шахнинг мулкдор бўлиш, эркин касб танлаши, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш, ўзи истаган иқтисодий фаолият тури билан эркин шуғулланиш ҳамда шунга мувофиқ чекланмаган даромад олиш ва яхши яшаш имкониятларига эга бўлиш каби демократик ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларини амалга оширишни фақат ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётигина таъминлашга қодирдир.

Мустақилликка эришган Ўзбекистон, халқ турмуш фаровонлигини, иқтисодий фаолият тадбиркорлик эркинликларини, энг муҳими, мулкдор бўлиш имкониятларини таъминлайдиган ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини барпо этиш мақсадида туб ислохотларни амалга оширмоқда.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида «бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шаклларининг тинг ҳуқуқлигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди» деб белгилаб қўйилган.

Эркин ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг энг муҳим белгиси иқтисодий плюрализм бўлиб, демократиянинг умумбашарий тамойили ҳисобланади. Иқтисодий плюрализм тушунчаси мулк шакллари ва хўжалик юритиш усулларининг хилма-хил бўлишида ўз ифодасини топади. Шу боисдан ҳам ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти ўз моҳиятига кўра кўп укладли полииқтисодиёт бўлиб, унда турли мулк шакллари ва хўжалик укладларининг тенг ҳуқуқлиги, мувозанатда бўлиши ҳамда иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлиги таъминланади.

Демократик жамиятга монанд демократик иқтисодий тамойиллар эркин бозор иқтисодиётининг қуйидаги туб белгиларида ўз ифодасини топади.

- 1) хусусий мулк;
- 2) тадбиркорлик ва танлов эркинлиги;
- 3) шахсий манфаатнинг инсон хатти-ҳаракатининг бош мотиви эканлиги;
- 4) рақобат;
- 5) эркин нарх тизими;
- 6) ҳукумат, давлатнинг иқтисодиётга аралашувининг чекланганлиги

Ўзбекистонда шаклланаётган хусусий мулк икки турдан иборат бўлади: биринчиси, яқка тартибда фаолият юритувчи тадбиркорларнинг, деҳқон ва фермерларнинг хусусий мулки, иккинчиси, уларнинг ширкат хўжаликларидаги пайлари, акциядорлик жамиятларидаги акциялари, уюшмалардаги улушларидан иборат корпоратив хусусий мулк. Яқка ва корпоратив (улушли) хусусий мулк эгалари мулкдор ҳисобланиб, уларнинг мулкка бўлган ҳуқуқлари, дахлсизлиги давлат томонидан ҳимояланиди. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролик кодексида» «мулк ҳуқуқи шахнинг ўзига қарашли мол-мулкка ўз хоҳиши билан ва ўз манфаатларини кўзлаб эгалик қилиши, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш, шунингдек ўзининг мулк ҳуқуқини, ким томонидан бўлмасин, ҳар қандай бузишни бартараф этишни талаб қилиши ҳуқуқидан иборатдир. Мулк ҳуқуқи муддатсиздир». Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида эса мулкдор ҳуқуқининг дахлсизлиги билан бирга, унинг масъулияти ҳам белгилаб берилган. Хусусан, унда «мулкдор мулкка ўз хоҳишига эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади. Мулкдан фойдаланиш экологик муҳитга зарар етказмаслиги фуқаролар, юридик шахслар ва давлатнинг ҳуқуқларини ҳамда қонун билан

кўриқланадиган манфаатларини бузмаслиги шарт», деб таъкидланган. Хусусий мулк миқёсларининг кенгайиб боришига олиб келади.

Тадбиркорлик эркинлиги айрим шахслар ва уларнинг уюшмалари, гуруҳларининг фойда, даромад олиш мақсадида маълум соҳада хўжалик, иқтисодий фаолият юритиш эркинлигини билдиради. Бу шунингдек, у ёки бу тармоққа тадбиркорларнинг ўз хохишларига кўра киришини ва ундан чиқишини ҳам англатади.

Танлаш эркинлиги истеъмолчилар ҳуқуқлари ва манфаатларининг устунлигини, уларнинг ўз хохиши, истаклари, диди, даромадига мос товар ва хизматларни танлаш эркинлигига эга эканликларини ифодалайди. Бунинг учун биринчидан, товар хизматлар ҳамда ресурс бозорлари ҳам қиммат, ҳам арзон, бир-бирларининг ўрнини босувчи ва тўлдирувчи товарлар билан тўлган бўлиши, иккинчидан, давлат истеъмолчиларни уларнинг ҳаёти ва саломатлигига зиён ва зарар етказувчи товарлардан ҳимоя қилади. Шу мақсадларда Ўзбекистон Республикасининг «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонуни амалга оширилмоқда. Унга биноан истеъмолчилар товар (иш, хизмат) ва уларни ишлаб чиқарувчи (бажарувчи)лар ҳақида тўғри ва тўлиқ маълумот олиш, товарларни эркин танлаш ҳуқуқига эгадирлар. Товар, иш, хизмат истеъмолчининг ҳаёти, соғлиғи ва мол-мулки учун хавфли нуқсонга эга бўлгани ҳамда ишлаб чиқарувчи ёки сотувчининг ғайриқонуний ҳаракати туфайли етказилган моддий зиён, маънавий зарарнинг тўлиқ ҳажмда қопланиши таъминланади.

Кишилар наф, фойда ва даромад олиш учун интилиб, ўзларида бор бўлган қобилиятлари ва имкониятларини ишга соладилар. Рақобат иқтисодиёт субъектлари шахсий манфаатларини рёбга чиқаришнинг чегарасини белгилайди. Ҳеч кимнинг иқтисодий яккаҳоқимлик қилишига йўл қўймайди. Шунингдек, рақобат ишлаб чиқарувчи ва сотувчиларнинг истеъмолчи, харидорлар манфаати, диди, хохишини инобатга олишга бир-биридан арзонроқ ва сифатлироқ товарлар ишлаб чиқариш мақсадида янги техника ва технологиядан фойдаланишга ундайди.

Эркин тадбиркорлик, рақобат ва нарх тизимига асосланган бозор иқтисодиётида ҳукумат ва давлатнинг роли чекланган бўлади. Давлат бозор механизмининг амал қилишига кўмаклашади. Бунинг учун давлат иқтисодиёт субъектлари фаолиятининг қонуний базасини яратиш, уларнинг фаолият, “ўйин” қоидаларини белгилайди. Аҳолининг турмуш даражасининг барқарор ўсиб боришини, кам таъминланган аҳоли қатламларини ижтимоий ҳимоялаш, бой-камбағаллар ўртасидаги фарқларнинг кескинлашиб кетишига йўл қўймаслик мақсадида аҳоли даромадларини солиқлар, трансферт тўловлари воситасида қайта тақсимлайди, макроиқтисодий барқарорликни ва иқтисодий ўсишни таъминлаш мақсадида солиқ, бюджет ва пул-кредит воситалари орқали иқтисодиётни тартиблайди. Давлат бозор механизми тўлатўкис бажара олмаган вазифаларни ўз зиммасига олиб, рақобат муҳитини сақлайди, иқтисодиёт субъектларининг эркин фаолиятини таъминлайди. Ҳамда жамият учун керак бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ўз зиммасига олади.

ХУЛОСА

Демак, Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар инсонга муносиб турмуш шароитларини яратишга, кишининг эркин тадбиркорлик ва меҳнат қилиш, танлаш эркинлигини ҳамда мулкдор бўлишдек муҳим демократик ҳуқуқларини таъминлашга, иқтисодий ҳаётни демократлаштиришга қаратилгандир.

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш концепцияси уч таркибий қисмдан иборат:

- ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти миллий андозаси моҳиятининг таърифи;
- бозор муносабатларини шакллантиришнинг муҳим тамойиллари;

- иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг, танглиқдан чиқиб олишнинг, барқарорликни ва муҳим ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлашнинг аниқ йўналишлари.

Республикамизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар иқтисодиётни давлат тасарруфидан чиқариш, унда демократия тамойиллари бўлган иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва танлаш эркинлигини, эркин иқтисодиёт тамойилларини жорий этиш орқали иқтисодий ҳаётни эркинлаштиришга йўналтирилгандир.

Иқтисодиётни давлат тасарруфидан чиқариш ва уни демократлаштириш, эркин ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти асосларини яратиш жараёнлари босқичма-босқич амалга оширилмоқда.